

ตระกูลหลวงต้นและจุดเริ่มต้นของการสร้าง “บ้านใหม่” พ.ศ. 2267-2331¹

บริพัตร อินปาดิ*

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้มุ่งศึกษาประวัติศาสตร์เมืองน่าน และพยายามทำความเข้าใจต่อสถานการณ์ที่เอื้อให้เกิดความเป็นรัฐของน่านขึ้นใหม่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ซึ่งอาจช่วยสร้างความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์ของน่านและล้านนาในช่วงเวลาดังกล่าว กล่าวคือ น่านเคยเป็นรัฐอิสระในกลุ่มแม่น้ำน่าน แต่ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของล้านนาในพุทธศตวรรษที่ 20 และเป็นส่วนหนึ่งของพม่าในเวลาต่อมาเมื่อพม่ามีชัยชนะเหนือล้านนา อย่างไรก็ตาม ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 สภาพการเมืองภายในล้านนาเกิดความไม่มั่นคงโดยที่อำนาจจากส่วนกลางของพม่าไม่สามารถควบคุมได้ทำให้เมืองน่านสร้างระบบปกครองตนเองขึ้น ภายใต้การนำของคนในตระกูลหลวงต้น และใช้สถานการณ์ที่ขาดเสถียรภาพในล้านนาสร้างอำนาจให้กับตน จนเมืองน่านสามารถแยกตัวเป็นเอกเทศได้อีกครั้งในเวลาต่อมา

คำสำคัญ: น่าน, ล้านนา, การฟื้นฟูความเป็นรัฐ, ตระกูลหลวงต้น

Abstract

This article aims to study history of Nan and political situation in 18th century Lanna that made Nan can revival her status as “State” again, which may able to fulfill and help to understand the history of Nan and Lanna. Nan once a principality but got merged in to Lanna Kingdom in 14th century and ,later, became part of Burma when King Bayinnaung had victory over Lanna. But around 18th century Lanna became chaos and unstable, this situation made many great cities in Lanna turned to autonomous-city. Nan under command of Luang Tin Dynasty, too, followed that way and can gain her status as “State” again when Burmese’s influence got cast away.

Keyword: Nan, Lanna, The revival of state, Luang Tin Dynasty

¹ บทความนี้ปรับปรุงจากส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ เรื่อง “การฟื้นฟูรัฐน่านในสมัยราชวงศ์หลวงต้น พ.ศ. 2329-2442” ของผู้เขียน

* นิสิตปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. สภาพการเมืองภายในล้านนาและสถานะของน่านในพุทธศตวรรษที่ 23

ก่อนพุทธศตวรรษที่ 9 น่านเป็นรัฐอิสระในเขตลุ่มแม่น้ำน่าน แต่ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของล้านนาในปี จ.ศ. 812 (พ.ศ. 1993) ภายหลังเมื่อเชียงใหม่ถูกพระเจ้าบุเรงนองแห่งหงสาวดีตีได้ในปี จ.ศ. 920 (พ.ศ. 2101) เมืองน่านในฐานะพื้นที่อันเป็นปริมณฑลทางอำนาจของล้านนาก็กลายเป็นเขตอิทธิพลของพม่าไปโดยปริยายเช่นกัน และถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเข้าปกครองล้านนาโดยพม่าซึ่งจะยาวนานไปกว่า 200 ปี หนึ่ง ช่วงเวลาที่พม่าเข้าปกครองล้านนานั้นไม่ได้ต่อเนื่องกันโดยตลอด และแต่ละช่วงเวลาก็มีรูปแบบการปกครองที่แตกต่างกันไป ซึ่งส่งผลกระทบต่อทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองระหว่างรัฐในล้านนา (และน่าน) ในรูปแบบที่ต่างกัน ช่วงเวลายุคปกครองโดยพมานี้สามารถจำแนกออกได้ 4 ช่วง คือ ยุคราชวงศ์ตองอู (พ.ศ. 2101-2139), ยุคราชวงศ์นยองยานช่วงต้น (พ.ศ. 2157-2206), ยุคราชวงศ์นยองยานช่วงหลัง (พ.ศ. 2207-2295) และ ยุคราชวงศ์คองบอง (พ.ศ. 2306-2317) ในระบบการปกครองทั้ง 4 นี้ยังสามารถจำแนกระบบการปกครองออกได้อีกสองประเภทใหญ่คือ ล้านนาที่ถูกปกครองโดยพม่าในฐานะประเทศราช (ยุคราชวงศ์ตองอูและนยองยานช่วงต้น) และ ล้านนาที่ถูกปกครองโดยพม่าในฐานะส่วนหนึ่งของพม่า (นยองยานช่วงหลังและคองบอง)

การปกครองพม่าในล้านนาช่วงแรกที่เป็นกรปกครองแบบประเทศราชนั้น ไม่ได้มีความแตกต่างจากการปกครองสมัยที่ล้านนายังเป็นอาณาจักรอิสระอยู่เท่าใดนัก รูปแบบการปกครองภายในยังคงเป็นล้านนาที่มีกษัตริย์ปกครองตนเอง มีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง และมีขุนนางหัวเมืองปกครองหัวเมืองต่างๆ อยู่ เพียงแต่ล้านนาต้องยอมรับว่ากษัตริย์พม่าที่หงสาวดีมีสถานะสูงกว่า ภายหลังเมื่อราชวงศ์มังรายสิ้นสายตระกูลในการสืบทอดตำแหน่งกษัตริย์ลง ราชวงศ์ตองอูของพม่าส่งเชื้อพระวงศ์ของตนเองขึ้นไปเป็นกษัตริย์แทนเพื่อสร้างเครือช่ายรัฐเครือญาติกับล้านนา การเปลี่ยนแปลงราชวงศ์จึงไม่ได้ส่งผลกระทบต่อยังการปกครองในรูปแบบอาณาจักรของล้านนาแต่อย่างใด

ความเปลี่ยนแปลงของหัวเมืองต่างๆ ในล้านนาเกิดขึ้นจริงๆ ในต้นพุทธศตวรรษที่ 23 เมื่อราชสำนักพม่าที่อังวะเริ่มเปลี่ยนระบบการปกครองในล้านนาใหม่อย่างจริงจัง และลดสถานะของล้านนาลง กล่าวคือ ขณะนั้นราชวงศ์ตองอูซึ่งเข้ามาปกครองในฐานะกษัตริย์แทนที่ราชวงศ์มังรายในล้านนาเกิดปัญหาสืบราชสมบัติ ขุนนางเมืองลำปางและเมืองน่านก่อกบฏโดยร้องขอกำลังจากอังวะให้มาช่วยเหลือ ยังผลให้พม่ากลับเข้ามามีอิทธิพลในล้านนาได้อีกครั้งและยุติตำแหน่งกษัตริย์ของล้านนาลง ทิศนคติของผู้ปกครองพม่าในอังวะที่มีต่อล้านนาค่อนข้างแตกต่างจากพม่าสมัยหงสาวดี เพราะปัญหาจากการขยายดินแดนอย่างกว้างใหญ่แต่ไม่สามารถควบคุมดูแลได้อย่างใกล้ชิดของหงสาวดีปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน¹ ราชสำนักใหม่ในอังวะจึงเลือกเดินไปในทิศทางที่แตกต่างโดยการกระชับเขตอิทธิพลของตนเองเท่าที่จะสามารถส่งกำลังบำรุงได้อย่างทั่วถึง² และหันมาจัดระเบียบการปกครองใต้อำนาจของตนอย่างใกล้ชิดแทน พม่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ได้แต่งตั้งขุนนางให้เข้ามาดูแลบริหารล้านนาในฐานะมณฑลหนึ่งของพม่า บุคลากรเหล่านี้ไม่ใช่เพียงแคขุนนางที่เข้ามาตั้งเมืองเท่านั้น แต่ยังรวมถึงคนที่มากำกับดูแลส่วนงานต่างๆ ในล้านนาด้วย ขณะที่แม้ว่าคนพื้นเมืองจะยังมีส่วนแบ่งในการบริหารเมืองอยู่เช่นเดิม แต่ก็ต้องได้รับการยอมรับจากราชสำนักที่อังวะ และต้องอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของขุนนางพม่าอีกทอดหนึ่ง ในบันทึกประวัติศาสตร์

¹ Victor Lieberman. (2003). *Strange Parallels: Southeast Asia in global context, c 800-1830; Volume 1 Integration of the Mainland.* p. 160.

² *Ibid.* p.161.

ของล้านนาที่เรียกกันว่า “พื้นเมือง” ฉบับต่างๆ จะปรากฏชื่อขุนนางที่เข้ามาเป็นเจ้าผู้ปกครองหรือผู้กำกับดูแลเจ้าเมืองท้องถิ่นในชื่อที่แปลกแตกต่าง จากที่เคยใช้แต่เดิมเข้ามา เช่น “เมียวหูน” หรือ “มวยหวาน” (ผู้ปกครองเมือง) “จักกาย” หรือ “ลิกเก” (ผู้ช่วย) “นาซาม” (ลักษณะคล้ายยกกระบี่) และ “โป” (แม่ทัพคุมกำลังทหาร) ซึ่งตำแหน่งเหล่านี้ที่มีมาสองทาง คือเป็นคนท้องถิ่นแต่ยอมรับอำนาจพม่า กับเป็นคนต่างถิ่นที่ราชสำนักอังวะส่งมาปกครอง ขุนนางในระดับเจ้าเมืองมักมีการโยกย้ายกันอยู่เสมอเพื่อป้องกันไม่ให้มีโอกาสสั่งสมอำนาจในท้องถิ่น¹ นานในฐานะเมืองหนึ่งของล้านนาก็เปลี่ยนสถานะและรูปแบบการปกครองไปในลักษณะดังกล่าวด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ดี รูปแบบการปกครองของพม่าไม่ได้ทำให้กลุ่มคนในท้องถิ่นพึงพอใจไปทั้งหมด เพราะเมื่อการเมืองของพม่าที่อึงวะเกิดปัญหาในช่วงราว พ.ศ. 2270 เป็นต้นมา ทั้งปัญหาสงครามกับมณีปุระ (พ.ศ. 2267-2283) ปัญหาหงสาวดีและหัวเมืองมอญประกาศอิสรภาพ (พ.ศ. 2283) ทำให้พม่าไม่สามารถส่งกำลังเข้ามากำกับดูแลได้อย่างเต็มที่ บรรดาท้องที่เมืองต่างๆ ในล้านนาจึงเกิดการลุกฮือขึ้นต่อต้านพม่าเป็นจำนวนมาก ซึ่งปรากฏทั้งในลักษณะกลุ่มโจร ตนบุญ และกลุ่มอำนาจท้องถิ่นที่ยึดอำนาจปกครองจากขุนนางพม่า ทั้งนี้ กลุ่มผู้ก่อการเหล่านี้ล้วนเป็นอิสระต่อกันและไม่ได้มีความร่วมมือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแต่อย่างใด ต่างฝ่ายต่างจำกัดบทบาทไว้ที่การพยายามรักษาความอยู่รอดของชุมชนตน และพยายามรักษาอิทธิพลของตนให้ดำรงเอาไว้เป็นสำคัญ เหตุการณ์จึงกลายเป็นว่า การสลายตัวของอิทธิพลพม่าในล้านนาเป็นการทำลายพันธะที่ยึดโยงเมืองต่างๆ ในล้านนาไว้ด้วยกันไปด้วย ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 จึงเป็นช่วงที่ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ระบุว่า “เมืองล้านนาไทเกิดเป็นเล็กชู่แห่ง”² และ “...บ้านเมืองทั้งมวลข้าเชือกเยือกไหว บ้านไผ่เมืองมันชิงกันเป็นเจ้าเป็นนายเกิดเป็นโกลาหลชู่แห่ง ... บ้านเหนือรบบ้านใต้ บ้านใต้รบบ้านเหนือ เป็นเสี้ยนเป็นเล็กฆ่าฟันกัน”³ เกิดการจลาจลสู้รบทั้งระหว่างคนล้านนากับพม่า และระหว่างกลุ่มอำนาจของเมืองต่างๆ ต่อกันอยู่โดยตลอด เช่น การที่น้อยยวิสุทธิขุนนางเมืองลำพูนยกขึ้นไปตีเมืองเชียงแสน ก่อนจะถูกเจ้าดวงกลุ่มอำนาจอีกกลุ่มของลำพูนยกตามไปตีการที่เทพสิงห์ไปชวนธัมมปัญญาเมืองน่านมารบชิงเมืองเชียงใหม่จากองค์คำ⁴ หรือการที่เมืองลำพูนยกมาปล้นสะดมเมืองลำปาง แต่ภายใต้ลักษณะสภาพการเมืองที่แต่ละเมืองต้องป้องกันตนเองเช่นนี้เองที่เอื้อให้ผู้ปกครองท้องถิ่นสามารถแสวงหาความชอบธรรมที่จะสั่งสมอิทธิพลภายในท้องที่ของตัวเองให้มากยิ่งขึ้นจนสามารถผลักดันตนเองให้มีเอกสิทธิ์ในการปกครองตนเองได้ในภายหลัง

2. แนวคิดเกี่ยวกับ “ผู้ปกครอง” ในล้านนา พุทธศตวรรษที่ 23

รูปแบบการปกครองและความเชื่อของชาวล้านนาไม่เอื้อให้เกิดการสถาปนาความเป็นรัฐที่แยกออกจากราชอาณาจักรได้โดยง่าย ในช่วงที่ศูนย์กลางของรัฐยังเข้มแข็งผู้ปกครองส่วนกลางชาวล้านนาและพม่ามักโยกย้ายขุนนางหัวเมืองอยู่ตลอดเวลาเพื่อไม่ให้เกิดการสั่งสมอิทธิพลภายในพื้นที่ได้ และแนวคิดเกี่ยวกับความจงรักภักดีถูกสนับสนุนโดยคำสอนของชนชั้นปกครอง ในทางชนบจารีตของล้านนามีการสอนให้ประชาชนพอใจกับสถานะทางการเมืองของตน แม้ในมังรายศาสตร์จะมีข้อระบุให้มีการให้บำเหน็จไพร่

¹ สวัสดิ์ อ่องสกุล. (2551). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*. หน้า 296

² อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และวิยอาจ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*. หน้า 137.

³ แหล่งเดิม. หน้า 141.

⁴ มีพูดถึงเรื่องนี้ใน *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่* แต่ไม่มีใน *พงศาวดารเมืองน่าน*

หรือคนที่มีควมดีความชอบ แต่การปฏิบัติในสถานการณ์ทั่วไปแล้วการเลื่อนฐานันดรทางสังคมยังเป็นไปได้ยาก ดังปรากฏในคำสอนพระยามังรายว่า “บใช้เชื้อเจ้า ก็อย่าหวังเป็นพระยา บใช้เชื้อเสนา ก็อย่าหวังเป็นอามาตย์ บใช้เชื้อคนแก้วอาจ ก็อย่าหวังเป็นขุนหาญ บใช้เชื้อนักรการ ก็อย่าหวังเป็นเจ้าแก้ว”¹

หลักการเลื่อนสถานะไม่เพียงแต่จำกัดอยู่แต่เฉพาะไพร่ที่จะขึ้นมาเป็นขุนนางเท่านั้น แต่ยังหมายความรวมถึงควบคุมมิให้ขุนนางเลื่อนสถานะขึ้นมาเป็นกษัตริย์ผู้ปกครองรัฐได้อีกด้วย ในสมัยราชวงศ์มังราย ลำเนาให้ความสำคัญกับสายเลือดของราชวงศ์มังรายมาก ต่อให้เชื้อสายในเมืองเชียงใหม่จะขาดลงแต่ก็ต้องไปเชิญเจ้านายจากเมืองอื่นที่มีเชื้อสายของพญามังรายเข้ามาเสวยราชสมบัติเป็นกษัตริย์แทน เช่น เจ้าไชยเชษฐาจากหลวงพระบาง (พ.ศ. 2089-2090) เจ้าเมกุฎิกจากเมืองนาย (พ.ศ. 2094-2107) ทั้งยังไม่ปรากฏว่ามีขุนนางที่สามารถสถาปนาราชวงศ์ใหม่ขึ้นสำเร็จ แม้ภายหลังราชวงศ์มังรายจะถูกแทนที่ด้วยราชวงศ์ของพม่า แต่หลักการที่จะยอมรับเฉพาะเชื้อสายกษัตริย์ก็ยังคงดำรงอยู่ โดยเฉพาะเชียงใหม่ที่เป็นศูนย์กลางและเป็นเมืองกษัตริย์ กรณีหนึ่งให้เห็นได้อย่างชัดเจนคือกรณีของเทพสิงห์ที่ก่อกบฏต่อพม่าและสามารถยึดเชียงใหม่ไว้ได้ใน พ.ศ. 2270 แต่กลับไม่ได้รับการสนับสนุนจากขุนนางในเมืองเชียงใหม่ และจบลงด้วยการที่บรรดาขุนนางไปเชิญเอาเจ้าองค์คำซึ่งมีเชื้อสายกษัตริย์ล้านช้างขึ้นมาเป็นกษัตริย์ครองเมืองเชียงใหม่แทน

อย่างไรก็ตาม เมื่อศูนย์กลางของอำนาจรัฐอ่อนแอลง ประสิทธิภาพในการจำกัดบทบาทของผู้ปกครองหัวเมืองก็ลดลงตามไปด้วย การสั่งสมอำนาจของผู้ปกครองท้องถิ่นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่เสมอโดยเฉพาะในเขตพื้นที่ห่างไกลจากการควบคุมของผู้ปกครองที่เชียงใหม่หรือผู้ปกครองที่เชียงใหม่² เมื่อประกอบกับสภาวะสุญญากาศ ความวุ่นวาย และไม่เป็นเอกภาพในช่วง พ.ศ. 2270 ที่ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ระบุว่า “บ้านเมืองทั้งมวลข้าเชือกเยือกไหว” น่าจะส่งผลกระทบต่อแนวคิดในเรื่องผู้ปกครองของหัวเมืองอื่นๆที่ไม่ใช่เชียงใหม่ไม่ใช่น้อย เพราะเมืองต่างๆเห็นห่างสถาบันกษัตริย์เป็นระยะเวลานาน เมื่อประกอบกับการที่อำนาจจากส่วนกลางไม่สามารถให้ความคุ้มครองหรือยื่นมือให้ความช่วยเหลือต่อผู้ปกครองในสภาวะการณ์ของความวุ่นวายได้อย่างทันท่วงที ความภักดีของพลเมืองจึงพร้อมที่จะย้ายโอนไปให้ใครก็ตามที่สามารถให้ความคุ้มครองกับตนได้ ซึ่งย่อมหมายถึงเจ้าเมืองหรือกลุ่มอำนาจที่ดูแลเมืองอยู่ ณ ขณะนั้น และการมอบความไว้วางใจนี้ก็กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการมอบสิทธิธรรมให้กับเจ้าเมือง และนำไปสู่การสถาปนาอำนาจให้กับสายตระกูลของเจ้าเมืองเพื่อขึ้นมาปกครองเมืองต่างๆอย่างเป็นเอกเทศไปในระยะเวลาต่อมาด้วย

เหตุการณ์หนึ่งที่น่าสนใจเกิดขึ้นที่เมืองลำปาง การขึ้นมาอำนาจของทิพจักร ซึ่งต่อมากลายเป็นต้นตระกูลของราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ทิพจักรเป็นชาวเมืองลำปาง ไม่ได้มีฐานอำนาจจะโรมากมายภายในเมืองด้วยซ้ำ แต่ภายใต้สถานการณ์ที่เมืองนครลำปางถูกคุกคามจากกองกำลังจากลำพูน ทำให้ *สวาฮูวัดชมพู* เรียกขุนนางผู้ใหญ่มาปรึกษาความเมือง พระสงฆ์จากวัดชมพูเป็นพระที่ผู้คนในเมืองลำปางให้ความศรัทธาและเป็นผู้มีอิทธิพลทางจิตวิญญาณต่อชาวลำปางในภาวะไร้ชื่อไร้ไปไม่ใช่น้อยจึงสามารถเรียกประชุมผู้คนขึ้นได้ ในการประชุม นั้น ได้ตกลงกันให้ทิพจักรซึ่งครุบาวัดชมพูเห็นว่าสัลักษณะเป็นผู้นำที่สุดเป็นหัวหน้าในการปกป้องดูแลบ้านเมือง ซึ่งทิพจักรตอบตกลง ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ว่า

¹ คำสอนพระยามังราย : ภาควิชาประวัติศาสตร์ ลำดับที่ 11. (2519). หน้า 21.

² สัตตาวาลย์ แซ่เขียว. (2545). 200 ปีพม่าในล้านนา. หน้า 150.

เท่าว่าผู้ซำก็ใช้เชื้อเจ้าบ้านผ่านเมือง แต่ว่าผู้ซำก่งแข็งเอาบ้านเอาเมืองแล้ว จักหื้อเป็นเมืองแห่งผู้ซำ ก็จักคิด ป่หื้อตักซำ ป่หื้อเสียหน้าเมืองละครแล้วอัน ครุบาเจ้าตนนั้นก็มาฟูท้าวลิ้นก่าน ะเรนน้อย ขุนเมือง ไพร่ไทบ้านเมืองทั้งหลายก็ยินดีซุนคน ก็ตั้งสังจะต่อกันว่า คันชนะซำเล็กเป็งจากแท้ จักน้อมบ้านเวนเมืองหื้อนายทิพจักเป็นเจ้าเป็นใหญ่เป็นเจ้าครอบครองบ้านเมือง ตั้งสังจะต่อกันกลางคณะสนนี้¹

จะเห็นได้ว่าในกรณีของลำปาง เป็นพระสงฆ์และขุนนางผู้ใหญ่ในเมืองที่มีบทบาทในการรวบรวมกำลังคนและสถาปนาอำนาจให้กับคนที่ตนคิดว่าเหมาะสม พระและขุนนางกลุ่มนี้กลับเลือกจะมอบอำนาจให้กับคนที่น่าจะสามารถเป็นผู้นำกองทัพเมืองของตนเองได้แทนที่จะเป็นผู้นำ เหตุการณ์ดังกล่าวมาชี้แจงให้เห็นว่า ในช่วงเวลานั้น พลเมืองในล้านนาพร้อมจะยกใครก็ตามที่มีความสามารถและน่าเชื่อถือพอขึ้นเป็นเจ้าผู้ปกครองเหนือตน แม้ว่าคนผู้นั้นจะไม่ได้มีเชื้อสายผู้ดีเป็นชนชั้นปกครองระดับสูงแต่อย่างไรก็ตาม ซึ่งเป็นหลักความคิดที่แตกต่างจากใน*คำสอนพระยามังราย* และเปิดโอกาสให้คนธรรมดาสามารถขึ้นเป็นเจ้าผู้ปกครองได้หากประสบความสำเร็จในการขึ้นนำ หรือได้รับการยอมรับจากผู้ใต้ปกครอง

ในระยะเบื้องต้นที่เมืองแต่ละแห่งยังมีจุดมุ่งหมายเพียงแค่พยายามประคับประคองและปกป้องชุมชนของตน สิทธิธรรมใดๆของเจ้าผู้ปกครองย่อมเกิดมาจากการยอมรับของผู้ใต้ปกครองของเมืองนั้นๆ ความชอบธรรมที่ได้รับจากผู้ใต้ปกครองนี้เป็นสิ่งที่ได้เน้นย้ำให้เห็นอีกครั้งตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า “แผ่นดินนี้หนึ่งดินก็ป่มีไผ่ปลงป็นหื้อเท่ามีแต่ประชาชนราษฎรบ้านเมืองหากยกยอหื้อเป็นเจ้าเป็นใหญ่”² ในพงศาวดารเมืองน่านเองก็พบคำกล่าวในลักษณะคล้ายๆกัน คือเมื่อหลวงตันได้เป็นเจ้าเมืองน่านในปี พ.ศ. 2267 และพบปัญหาว่าอำนาจจริง ๆ ในการปกครองเมืองอยู่ในมือของนาขวา เจ้าเมืองน่านจึงอ้างสิทธิ์ของตนในฐานะที่ได้รับการยกเป็นเจ้าเมืองจากผู้ใต้ปกครองว่า “เราก็ป่ได้มาซ่มเหงเต็งแพ้วมาสู่ซึ่งเอาบ้านเมืองทำนป่มี ทำนหากไปขอเอาเรามา เราก็มาตามความคิดนาขวานั้นแล”³ แสดงให้เห็นว่าหลักคิดเกี่ยวกับสิทธิธรรมอันเกิดจากการยอมรับของผู้ใต้ปกครองเป็นหลักคิดที่ได้รับการยอมรับภายในช่วงเวลานั้น และรูปแบบความคิดในลักษณะเดียวกันนี้น่าจะปรากฏขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวในเมืองอื่นๆด้วยเช่นกัน

ทั้งนี้ การสถาปนาอำนาจใหม่ขึ้นปกครองเมืองของตนเองโดยอิงอาศัยความชอบธรรมจากการยอมรับของผู้ใต้ปกครองยังคงมีจุดบอดอยู่ในตัว กล่าวคือ แม้จะสามารถประกาศความชอบธรรมในการขึ้นปกครองเมืองต่อคนในปกครองของตนเองได้ แต่ความชอบธรรมดังกล่าวนี้ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นที่ยอมรับต่อหัวเมืองอื่นๆ ทั้งเมืองที่ยังภักดีต่อพม่าอยู่ เมืองที่มีกลุ่มอำนาจอื่นดูแล และรวมถึงราชสำนักพม่าเองด้วย อำนาจดังกล่าวนี้จึงเป็นอำนาจที่จำกัดอยู่เฉพาะในพื้นที่ของตน และไม่สามารถสถาปนาขึ้นเหนือเมืองขนาดใหญ่อื่นๆได้ ทั้งยังสุ่มเสี่ยงต่อการถูกโจมตีจากรัฐอื่นได้โดยง่าย ลักษณะดังกล่าวอาจเทียบได้กับ “ชุมชน” ต่างๆของไทยที่เกิดขึ้นภายหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง แต่แตกต่างที่การเมืองในลักษณะชุมชนของอยุธยาถูกทำให้สลายตัวลงด้วยการรวมอาณาจักรของพระเจ้าตากสิน แต่ “ชุมชน” ต่างๆของล้านนาไม่มีกลุ่มใดที่มีอำนาจพอที่จะทำให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจจนเกิดเป็นอาณาจักรได้อีกครั้ง จนพัฒนาปลายมาเป็นลักษณะของรัฐขนาดเล็กจำนวนมากที่ไม่มีเอกภาพแทน เป็นดังที่ตำนานพื้นเมือง

¹ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และวัยอาจ. (2547). *เล่มเดิม*. หน้า 139.

² *แหล่งเดิม*. หน้า 140.

³ *พงศาวดารเมืองน่าน*. (2543). หน้า 65.

เชียงใหม่ระบุว่า เป็นลักษณะ “บ้านไผ่เมืองมัน” (บ้านไครเมืองมัน) ความไม่มั่นคงที่เกิดจากปัจจัยภายนอกนี้ส่งผลให้เจ้าผู้ปกครองของเมืองจึงจำเป็นต้องแสวงหาหนทางที่จะค้าประกันอำนาจและความปลอดภัยของเมืองตนด้วยหนทางอื่นเพิ่มเติมด้วย เช่น กรณีของลำปางและลำพูนที่ตกลงทำสัญญาไม่รุกรานกัน หรือการที่เจ้าผู้ปกครองลำปางตัดสินใจส่งบรรณาการไปยังพม่าเพื่อขอ “เวนเมือง” ซึ่งหมายถึงได้รับอำนาจในการดูแลพื้นที่ของตนและได้รับการรับรองจากพม่าด้วย

3. ฐานอำนาจของราชวงศ์หลวงดิน

ในช่วงเวลา ก่อนที่ล้านนาจะเกิดภาวะโกลาหล เมืองน่านใต้การนำของพระเมืองราชสมาคมกับล้านช้างก่อกบฏทำทลายอำนาจของพม่าขึ้นในปี พ.ศ. 2246 ซึ่งจบลงด้วยความล้มเหลวและเมืองถูกทำลาย บรรดาขุนนางเมืองน่านภายใต้การนำของน้อยอินทร์ พยายามรวบรวมผู้คนขึ้นตั้งเมืองอีกครั้ง ทว่าประสบปัญหาในการถูกกองทัพจากลาวบุกเข้าโจมตีและกวาดต้อนผู้คน¹ การตั้งกลุ่มกำลังขึ้นใหม่ของชาวน่านในครั้งนี้จึงได้รับการพิสูจน์ให้เห็นว่าอ่อนแอไร้ความมั่นคง ทำให้ชาวน่านต้องร้องขอความคุ้มครองจากพม่า และไม่ได้กลายเป็นชุมชนมุขอิสระอย่างเช่นเชียงใหม่ ลำพูน หรือลำปางในเวลาใกล้เคียงกัน ทางเชียงแสนซึ่งควบคุมโดยพม่าส่งขุนนางลงมาปกครองน่านในฐานะเมืองที่ขึ้นกับเชียงแสน แต่ในทางปฏิบัติแล้ว เจ้าเมืองแต่ละคนก็ได้แต่งตั้งมาประจำตำแหน่งระหว่างปี พ.ศ. 2250 - 2269 ต่างอยู่ในระยะเวลาที่ค่อนข้างสั้น (เจ้าฟ้าเมืองคอง 7 ปี, เจ้าฟ้าเมียวซา 3 ปี ต่อจากนั้นเว้นว่างตำแหน่งเจ้าเมืองจนถึงปี พ.ศ. 2269) กลุ่มอำนาจในการบริหารเมืองจึงอยู่ในมือของน้อยอินทร์ผู้ได้รับความชอบเลื่อนตำแหน่งเป็นนาขวามากกว่า จนกระทั่งขุนนางเมืองเชียงใหม่เห็นว่า หลวงดิน ได้ถูกแต่งตั้งให้ลงมาเป็นเจ้าเมืองน่าน

หลวงดินลงมาเป็นเจ้าเมืองน่านในปี จ.ศ. 1088 (พ.ศ. 2269) ซึ่งการขึ้นสู่อำนาจของหลวงดินเป็นไปในลักษณะเดียวกับเจ้าเมืองที่ได้รับการแต่งตั้งโดยพม่าก่อนหน้านั้น คือเป็นคนต่างถิ่นที่ไม่ได้มีฐานอำนาจในเมืองน่านมาแต่เดิม ปัญหาสำคัญที่หลวงดินเผชิญในระยะแรกของการเป็นเจ้าเมือง คือการกระด้างกระเดื่องจากนาขวาทที่กุมอำนาจทางการเมืองของเมืองน่านเอาไว้ อย่างไรก็ตาม ปัญหานี้จบลงเมื่อนาขวาได้ทำอัตวินิบาตกรรม พงศาวดารเมืองน่านระบุว่า เพราะนาขวาถูกหลวงดินจับได้ว่าจะเป็นกบฏเลยชิงฆ่าตัวตายก่อน² แต่ไม่ว่าเรื่องราวจริงแท้จะเป็นอย่างไร ผลที่เกิดขึ้นคือ หลวงดินสามารถกำจัดศัตรูในด้านอิทธิพลทางการเมืองลงไปได้ และกลายเป็นกลุ่มอำนาจหลักของเมืองน่านแทน ประกอบกับสถานการณ์ของล้านนาในขณะนั้นที่อำนาจของพม่าราชวงศ์นยองยอนเริ่มไม่มั่นคง ทำให้การควบคุมจากเชียงแสนหย่อนลงตามลำดับ เปิดโอกาสให้หลวงดินสามารถสั่งสมอำนาจของตนเองขึ้นได้โดยไม่ต้องถูกจับตาหรือโยกย้ายตำแหน่ง เมื่อรวมเข้ากับเหตุการณ์วุ่นวายในล้านนาที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมาก็ยิ่งทำให้ชาวน่านจำเป็นต้องพึ่งพาความคุ้มครองของหลวงดินมากขึ้น และกลายเป็นการมอบความชอบธรรมในการดูแลเมืองน่านทั้งหมดให้อยู่ภายใต้การกำกับของหลวงดินไปด้วย อำนาจของหลวงดินในเมืองน่านนับจากนั้นคงจะมั่นคงและเข้มแข็งมาก ดังปรากฏว่าหลวงดินนั่งเมืองได้ยาวนานถึง 27 ปี โดยไม่มีเหตุการณ์ทางการเมืองอื่นมาล้มอำนาจหรือมีเมืองอื่นเข้าไปยุ่งวุ่นวายหรือแทรกแซงเมืองน่านได้เลย ทั้งเมื่อถึงสมัยของเจ้าอริยวงษ์ผู้เป็นลูกของหลวงดิน เมืองน่านก็มีความมั่นใจพอที่จะก่อกบฏต่อพม่าด้วยซ้ำ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 63.

² แหล่งเดิม. หน้า 65.

ความสำเร็จของหลวงตี๋ในการกุมอำนาจบริหารของเมืองน่านไม่ได้ส่งผลเฉพาะเพียงกับสมัยการปกครองของหลวงตี๋เองเท่านั้น เพราะปรากฏว่าผู้ปกครองเมืองน่านทั้งหมดนับจากนั้นล้วนเป็นคนในตระกูลของหลวงตี๋ทั้งสิ้น แสดงให้เห็นว่าเมื่อไม่มีกลุ่มอำนาจอื่นเข้ามาแข่งขันในการสร้างอิทธิพลภายในเมือง หลวงตี๋สามารถสร้างบารมีที่มากพอจะทำให้เกิดการวางรากฐานของการสืบทอดอำนาจภายในเมืองน่านให้กับเชื้อสายตน และทำให้คนในยุคหลังอย่างแสนหลวงราชสมภารผู้เขียน*ราชวงศ์พงศาวดารเมืองน่าน*ให้หลวงตี๋เป็นต้นราชวงศ์ของเชื้อสายเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านใหม่

พ.ศ. 2295 พม่าสามารถฟื้นตัวจากความวุ่นวายภายในจนกลับมาเป็นมหาอำนาจในภูมิภาคอีกครั้งภายใต้ราชวงศ์คองบอง และพยายามกลับเข้ามามีอิทธิพลล้านนาอีกครั้งในปี พ.ศ. 2306 เชียงใหม่ในการปกครองของเจ้าชี้หุด (พ.ศ. 2304-2306) ถูกตีแตก ส่วนเมืองต่างๆหลายเมืองของล้านนาที่เคยปกครองตนเองในช่วงก่อนหน้า เช่น แพร่ ลำปาง และน่าน ยอมอ่อนน้อมต่อพม่าอีกครั้ง แต่การกลับมาของพม่าในครั้งใหม่ไม่ได้ทำให้สภาพความเป็นเอกเทศของเมืองต่างๆสลายตัวไปมากนัก สาเหตุหนึ่งเพราะพม่าราชวงศ์คองบองมีอิทธิพลในล้านนาแค่เพียงราว 11 ปี (พ.ศ. 2306 - 2317) ก่อนจะถูกชาวล้านนาในพื้นที่ต่างๆลุกฮือต่อต้านอีกครั้ง แต่อีกสาเหตุหนึ่งที่สมควรพิจารณาคือ การที่พม่าพบว่าเมืองหลายเมืองมีผู้นำท้องถิ่นที่ยังรักฝังอิทธิพลของตนเองเอาไว้แล้ว เมื่อผู้นำเหล่านี้สวามิภักดิ์ต่อพม่า จึงเป็นการง่ายกว่าที่จะหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่ไม่มีประโยชน์โดยให้กลุ่มชนชั้นปกครองท้องถิ่นเป็นผู้รักษาผลประโยชน์ให้พม่าต่อไป ดังนั้น แม้ว่าพม่าจะจัดส่งทหารเข้ามาควบคุมสถานการณ์ในล้านนา จัดตั้งหน่วยการปกครองที่เชียงใหม่และเชียงใหม่ แต่สำหรับอำนาจในการดูแลท้องถิ่นอื่นๆพม่าก็ยังคงมอบหมายให้ผู้นำท้องถิ่นที่มีอิทธิพลอยู่เดิมของเมืองนั้นๆ ให้จัดการดูแลต่อไป

อย่างไรก็ดี แม้จะยังคงสิทธิในการดูแลบริหารหัวเมืองไว้ให้กับผู้ปกครองท้องถิ่น แต่การกลับมาของพม่าราชวงศ์คองบองก็สร้างแรงกดดันให้กับชาวล้านนาเช่นกัน พม่าในช่วงเวลานั้นต้องการล้านนาเป็นฐานที่มั่นสำหรับขยายอิทธิพลต่อไปยังล้านช้างและอยุธยา ส่งผลให้เกิดความต้องการในด้านกำลังคนและเสบียงสำหรับทำสงครามอย่างต่อเนื่อง การเรียกเกณฑ์ทรัพยากรและแรงงานจำนวนมากอย่างต่อเนื่องสร้างความไม่พอใจให้กับชาวล้านนา ไม่เพียงเท่านั้น ยังมีปัญหาที่เกิดจากกองทหารพม่าที่ประจำการอยู่ในล้านนาติดตามมาอีกด้วย เพราะกองทหารเหล่านี้ถือเป็นภาวะที่เมืองต่างๆ ซึ่งมีทหารประจำการจะต้องเลี้ยงดู ทั้งยังมีปัญหาในทำนองว่าทหารพม่าจำนวนหนึ่งแตกวินัยออกไปจุดคร่าลูกเมียชาวบ้านตามชอบใจ¹ ขุนนางพม่าบางรายก็ขัดแย้งกับคนล้านนาในเรื่องการจัดสรรอำนาจ ทำให้ในที่สุดเมืองต่างๆ ในล้านนาก็พากัน “พิน่มา่น” (ต่อต้านพม่า) กันโดยทั่ว พระยาจำบ้านขุนนางเมืองเชียงใหม่และเจ้ากาวิละเจ้าเมืองลำปางลงไปขอความช่วยเหลือจากพระเจ้าตากสิน เปิดโอกาสให้สยามเข้ามามีบทบาทและอิทธิพลในล้านนาต่อเนื่องมา

ภายใต้การ “พิน่มา่น” หรือการต่อต้านอำนาจพม่า เมืองน่านพบว่าตนเองอยู่ระหว่างกลางของรัฐขนาดใหญ่ทั้งสอง คือทางเหนือติดกับเชียงใหม่ที่เป็นฐานอำนาจของพม่าในล้านนา ขณะที่ทางใต้ติดกับพิจัยและสวรรคโลกซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านของสยาม จึงปรากฏในบันทึกประวัติศาสตร์ของน่านว่า เมืองน่านเวลานั้นยอมอ่อนน้อมเปลี่ยนฝักฝ่ายที่เข้าร่วมด้วยค่อนข้างบ่อยครั้ง แม้ระยะแรกจะเริ่มต้นด้วยการต่อต้านพม่าแต่สุดท้ายก็กลับไปขึ้นกับพม่าอีกครั้ง เมื่อฝ่ายสยามได้เปรียบในสงครามเมืองน่านก็เข้ากับฝ่ายสยามก่อนที่จะกลับมาต่อต้านสยามเพราะรู้สึกถูกคุกคามจากทางลำปางและเมืองสวรรคโลก² อย่างไรก็ตาม ถึงแม้

¹ แหล่งเดิม. หน้า 70.

² แหล่งเดิม. หน้า 73.

เมืองน่านจะสลับชั่วคราวระหว่างสยามและพม่าไปมา แต่สิ่งหนึ่งที่พบว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอดในช่วงเวลานั้นคือการที่ผู้ปกครองเมืองน่านยังเป็นคนในตระกูลหลวงดินอยู่เสมอ พม่าและสยามพบว่า แม้เจ้าเมืองน่านในช่วงเวลาหนึ่งๆ จะต่อต้านอำนาจของตน แต่ในกองทัพของตนเองก็ยิ่งปรากฏคนของตระกูลหลวงดินอยู่ด้วยเสมอ เช่น ในกรณีที่เจ้าอริยวงษ์พื้นมาน ในปี จ.ศ. 1127 (พ.ศ. 2308) พม่าพบว่าเจ้านายอ้าย หลานของเจ้าอริยวงษ์ รับราชการอยู่ในกองทัพของพม่าและเป็นแม่ทัพที่มีความดีความชอบมาก เพราะลงไปช่วยราชการพม่าในการตีกรุงศรีอยุธยา ทั้งยังช่วยพม่าในการรบกับกองทัพพม่า ในปี จ.ศ. 1129 (พ.ศ. 2310) ด้วย ดังนั้นพม่าจึงแต่งตั้งเจ้านายอ้ายให้เป็นผู้ปกครองเมืองน่านและลงไปสนับสนุนให้ได้ครองเมือง ซึ่งเจ้าอริยวงษ์ก็ยอมแพ้แต่โดยดี ส่วนกรณีของสยามนั้น เมื่อพบว่าเจ้าวิสุทธุกของเจ้าอริยวงษ์ เชื้อสายหลวงดิน อยู่ในการกำกับของตน สยามจึงสนับสนุนให้เป็นเจ้าเมืองและขึ้นปกครองน่านได้สำเร็จในปี จ.ศ. 1136 (พ.ศ. 2317)

การที่ต่างฝ่ายต่างแต่งตั้งคนเชื้อสายหลวงดินที่อยู่ข้างตนให้มาปกครองเมืองน่านสะท้อนให้เห็นว่าตระกูลของหลวงดินมีอิทธิพลและมีความสำคัญต่อชาวน่านเป็นอย่างมากยิ่ง อิทธิพลเหล่านี้มีมากพอที่จะทำให้พม่าและสยามไม่สามารถมองข้ามด้วยการเสียดินแดนจากถิ่นอื่นขึ้นมาเป็นเจ้าเมืองแทนได้ การสามารถสนับสนุนคนของตนที่มีเชื้อสายหลวงดินให้เป็นผู้ปกครองเมืองน่านจึงกลายเป็นการแข่งขันการขยายอำนาจของทั้งพม่าและสยามภายในน่านไปด้วยในตัว ซึ่งการที่แต่ละฝ่ายต่างพยายามสนับสนุนให้คนของตนขึ้นครองเมืองทำให้การเมืองของน่านสลับชั่วคราวตามไปด้วย พร้อมๆกันนั้นก็ทำให้น่านต้องเผชิญกับสงครามจากทั้งสองฝ่ายเช่นกัน พงศาวดารเมืองน่านระบุว่า เวลานั้น “เมืองน่านเราก็เป็นอันเปล่าห่างสูญเสีย ก็มีหัวพระยาผู้รักษาแลรั้ง ไพรไทยทั้งหลายอันเกิดค้างอยู่กับบ้านกับเมืองนั้นก็ตั้งคนชื่อน้อยในป่าเถื่อนหอมหัวยรวาเขานั้นแล”¹ จุดสูงสุดของการแข่งขันนี้เกิดขึ้นเมื่อต่างฝ่ายต่างก็ตั้งคนของตนขึ้นเป็นเจ้าผู้ปกครองเมืองน่านพร้อมๆกันในปี จ.ศ. 1145 (พ.ศ. 2326) โดยที่ไม่มีใครได้ครองตัวเวียงของเมืองน่านโดยมีฐานกำลังอยู่ที่เมืองเทิง(อ.เทิง จ.เชียงราย ในปัจจุบัน) ใกล้กับฐานอำนาจของพม่าที่เชียงแสน ส่วนทางสยามตั้งให้เจ้ามงคลวรยศ ลูกของเจ้าอริยวงษ์² ขึ้นเป็นเจ้าเมืองน่าน สนับสนุนให้มีฐานอำนาจอยู่ที่เมืองท่าปลา(อ.ท่าปลา จ.อุตรดิตถ์ ในปัจจุบัน) เขตต่อแดนกับเมืองพิชัยซึ่งเป็นอาณาเขตของสยาม

สถานการณ์ของเมืองน่านคลี่คลายลงโดยเป็นผลมาจากปัจจัยสงครามในท้องที่อื่นที่ส่งผลกระทบมา กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2328 เกิดสงครามที่สยามเรียกว่า “สงครามเก้าทัพ” กองทัพของพระเจ้าปดุง กษัตริย์พม่าไม่สามารถตีทัพของสยามแตกได้ ทำให้กองทัพพม่าที่ยกมาตีเมืองเชียงใหม่ก็พลอยถอยหนีตามไปด้วย ส่งผลต่อเนื่องไปถึงการเสื่อมอำนาจของพม่าในล้านนา ประกอบกับเจ้าเมืองแพร่และเจ้าเมืองเถินซึ่งถูกกวาดต้อนไปอยู่เชียงแสนชักชวนกันก่อจลาจล มวยหวน เมืองเชียงแสนไม่สามารถปราบได้จนต้องหนีไปเชียงราย แม้ภายหลังพม่าจะนำกำลังกลับมายึดเชียงแสนได้อีกครั้ง แต่ก็แสดงให้เห็นว่าพม่าไม่สามารถควบคุมสถานการณ์ได้อย่างทันทั่วทั้งที่ และอำนาจของพม่าในล้านนาไม่ได้แข็งแกร่งจนสามารถพึ่งพาได้อีกแล้ว กลับเป็นสยามที่เข้ามาเป็นผู้ทรงอิทธิพลในล้านนาแทน สมดุลอำนาจที่เปลี่ยนไปทำให้

¹ แหล่งเดิม. หน้า 75.

² หลังเจ้าวิสุทธุกไปราชการเมืองนคร(ลำปาง) เจ้าอริยวงษ์ผู้เป็นพ่อก็พาครอบครัวที่เหลือหนีไปเวียงจันทน์โดยไม่ทราบสาเหตุแน่ชัด เมื่อทัพสยามตีเวียงจันทน์ในปี พ.ศ. 2322 ครอบครัวเจ้าอริยวงษ์ก็ถูกกวาดต้อนลงมากรุงเทพฯด้วย

ล้านนาฝ่ายที่มีสยามเป็นผู้หนุนเป็นฝ่ายที่ได้เปรียบมากกว่า กลุ่มอำนาจที่ยังเข้ากับพม่าก็สู้มเสียจะถูกกลุ่มอำนาจอื่นรุกรานได้ง่าย เหตุผลด้านความมั่นคงนี้คงมากพอที่จะทำให้เจ้าอัตถวรปัญญาเปลี่ยนใจไปเข้ากับฝ่ายสยามแทน *พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด* ระบุว่า เจ้าอัตถวรปัญญาตัดสินใจเอาผู้คนของตนพร้อมกับชาวเมืองเทิงและชาวเมืองชลาอพยพลงไปที่ภูเพียงแช่แห้ง¹ มีการพยายามหาทางเจรจากับฝ่ายสยามที่อยู่ทางใต้ผ่านทางเจ้ามังคลวรายศ เหตุการณ์ในครั้งนั้นคาดว่าแม่เจ้ามังคลวรายศจะมีสยามหนุนหลังอยู่อย่างเป็นทางการแต่กำลังคนของเจ้ามังคลวรายศที่ทำปลาก็น่าจะน้อยกว่าฝ่ายเจ้าอัตถวรปัญญาที่มีกำลังคนจากทางเมืองเทิงและชลา ทั้งการเข้าหาของเจ้าอัตถวรปัญญาเองก็น่าจะสมประโยชน์กับทางสยามด้วย ผลการตกลงจึงให้เจ้าอัตถวรปัญญาเป็นเจ้าผู้ปกครองสูงสุดของเมืองน่านที่ขึ้นกับสยาม เมืองน่านเกิดเอกภาพภายในและเป็นการเริ่มต้นศักราชใหม่ของน่านในฐานะรัฐที่เป็นประเทศราชขึ้นตรงต่อสยามในเวลาต่อมา

4. การค้าประกันอำนาจโดยสยาม

การเปลี่ยนแปลงชั่วคราวในการเมืองระหว่างรัฐภายในล้านนาส่งผลให้เจ้าอัตถวรปัญญาตัดสินใจนำน่านไปขึ้นต่อสยามซึ่งมีที่ท่าว่าจะกลายเป็นผู้ทรงอิทธิพลกลุ่มใหม่ในภูมิภาค ในปี จ.ศ. 1150 (พ.ศ. 2331) การสวมมิกดิ์สยามในครั้งนีกระทำให้ไปในนามของตัวเมืองน่านเอง ดั้งนั้นสถานะของเมืองน่านจึงได้รับการรับรองในการเป็น “ประเทศราช” ที่ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ไม่ใช่ลักษณะของเมืองที่เป็นปริมณฑลอำนาจของเมืองอื่นอีกทอดหนึ่งอย่างในอดีต และถึงแม้ว่าผู้ปกครองเมืองน่านจะสามารถสั่งสมสร้างฐานอำนาจในการควบคุมดูแลพื้นที่ของตนมาได้นานพอสมควรแล้ว แต่การได้รับยกสถานะเป็นประเทศราชนี้ก็ถือเป็นการยืนยันสิทธิอย่างเป็นทางการในการปกครองตนเองของเมืองน่านที่แยกเป็นดินแดนอิสระออกมาจากเมืองอื่นๆของล้านนาอีกด้วย

การเป็นประเทศราชของสยามมีข้อเรียกร้องที่ไม่กดดันเท่าเมื่อเทียบกับการเป็นมณฑลของพม่า เพราะสยามถือว่าล้านนาเป็นเขตพื้นที่ต่างบ้านต่างเมือง จึงไม่ค่อยเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในของประเทศราช ยกเว้นจะเห็นว่ามีความกระทบต่ออิทธิพลของสยามในพื้นที่นั้นๆมากเกินไป สิ่งที่สยามเรียกร้องมีเพียงการยอมรับในสถานะที่สูงกว่าของกษัตริย์สยาม การส่งบรรณาการ การให้ผู้ปกครองประเทศราชลงไปร่วมในงานพิธีสำคัญที่กรุงเทพฯ และความช่วยเหลือในการทำสงครามเมื่อสยามร้องขอไป ลักษณะของพันธะเหล่านี้ไม่ได้เข้าไปสลายอำนาจของผู้ปกครองท้องถิ่นเดิม อำนาจของผู้ปกครองจึงเป็นอำนาจเด็ดขาด แยกเช่นอำนาจกษัตริย์² ทั้งยังมีอิสระอย่างยิ่งในการจัดการดูแลบ้านเมืองตนเองอย่างเต็มที่

การเป็นประเทศราชของสยามยังมีความสำคัญอื่นต่อน่านด้วย เพราะการเป็นประเทศราชหรือรัฐบรรณาการของรัฐหนึ่งต่อรัฐหนึ่งนั้น แม้ว่าด้านหนึ่งจะเป็นการจัดลำดับสถานะที่ไม่เท่าเทียม เป็นการยอมรับว่ารัฐขนาดใหญ่มีอำนาจเหนือกว่าตน แต่การ “มีสถานะ” ในทางกลการเมืองก็ถือเป็นอำนาจอีกประเภทหนึ่ง³ เหยี่ยกอีกด้านหนึ่งของการเป็นประเทศราชคือการประกาศว่ารัฐขนาดเล็กที่ส่งบรรณาการนั้นได้รับการยืนยันถึงการมีตัวตนอยู่อย่างเป็นทางการจากรัฐขนาดใหญ่ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ การเป็น

¹ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2537). *พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด*. หน้า 23.

² รัตน์นพ เศรษฐกุล. (2541). ประวัติศาสตร์สังคมเมืองน่านก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2442. ใน *สืบสานอดีตอันรุ่งเรืองของเมืองน่าน : ข้อมูลและมุมมองใหม่ทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์*. หน้า 53.

³ Kang, David C. (2010). *East Asia before the west : Five centuries of trade and tribute*. p.20.

ประเทศราชหรือรัฐบรรณาการยังเป็นการประกาศการดำรงอยู่ต่อรัฐเพื่อนบ้านอื่น และเป็นการแสดงให้เห็นว่าตนเองได้รับการค้าประกันจากรัฐที่เป็นเจ้าอธิราชอยู่อีกด้วย

การได้รับการค้าประกันในฐานะประเทศราชต่อสยามของน่านเป็นสิ่งสำคัญต่อการอยู่รอดของน่านในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 มาก เหตุเพราะเวลานั้นยังคงไม่เกิดความมั่นคงเป็นปึกแผ่นขึ้นในดินแดนที่เป็นล้านนาโดยสมบูรณ์ สภาพของล้านนายังคงอยู่ในลักษณะของ “บ้านไฟเมืองมัน” ที่กลุ่มอำนาจต่างๆพร้อมที่จะเข้าตีเมืองหรือกวาดต้อนคนของกันและกันเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับเมืองของตนเองได้อยู่เสมอ เมืองน่านเองเคยมีประสบการณ์ในการถูกลาวกวาดต้อนคนไปในปี จ.ศ. 1070 (พ.ศ. 2250) และถูกล่าปางเข้ากรุงน่านในปี จ.ศ. 1140 (พ.ศ. 2321) ทั้งยังไม่มีหลักประกันใดที่จะยืนยันได้ว่าจะไม่ถูกโจมตีอีกหากเมืองน่านตั้งเมืองเป็นอิสระ ดังนั้น การเข้าเป็นประเทศราชของสยามจึงสำคัญต่อความอยู่รอดของน่านในแง่ที่ว่า เมืองน่านได้รับการค้าประกันสถานะและความปลอดภัยจากสยามทั้งยังเป็นการป้องปรามเพื่อนบ้านอื่นๆที่เป็นประเทศราชของสยามแบบเดียวกัน เช่น ลำปาง เชียงใหม่ และหลวงพระบาง ให้อยู่ห่างไกลการกระทำใดๆที่เป็นการคุกคามต่อกันและกันลง ในด้านหนึ่งการขยายอิทธิพลของสยามในล้านนาเป็นการสร้างเสถียรภาพในล้านนาไปในตัว ถึงแม้ล้านนาจะยังคงสภาพ “ซุ่มนุ้ม” เอาไว้และสยามไม่ได้รื้อฟื้นทำให้ล้านนากลับไปรวมเป็นอาณาจักรแบบเดิมอีก แต่ก็ทำให้ซุ่มนุ้มต่างๆล้านนาที่ขึ้นกับสยามหยุดการต่อสู้ระหว่างกันลงได้ และหันไปหาผลประโยชน์จากการเป็นแนวร่วมรบกับกลุ่มอำนาจอื่นที่เป็นปฏิปักษ์ต่อสยามแทน

นอกจากนี้ การได้รับยืนยันว่าเป็นประเทศราช ยังหมายความรวมไปด้วยว่า เจ้าผู้ปกครองของรัฐบรรณาการหรือประเทศราชนั้นๆได้รับการยืนยันจากรัฐขนาดใหญ่กว่าว่าเป็นผู้ปกครองโดยชอบธรรมอีกด้วย¹ คือเป็นการการันตีว่าเจ้าผู้ปกครองในเชื้อสายหลวงดินจะยังคงเป็นผู้ปกครองที่มีความชอบธรรมเพียงหนึ่งเดียวที่ได้ปกครองน่านภายใต้ความคุ้มครองของสยาม ผู้ปกครองในตระกูลของหลวงดินหนีจากเจ้าอัตถวรปัญโญเป็นต้นมาให้ความสำคัญกับการได้รับการแต่งตั้งจากกรุงเทพฯเป็นอย่างยิ่ง และมักจะปรากฏการประกาศตัวของเจ้าผู้ปกครองน่านอยู่เสมอว่าตนเองเป็นผู้ถูก “ใส่ยศให้” โดยพระมหากษัตริย์กรุงเทพฯ เช่นในราชกถาเมืองน่าน² หรือกฎหมายอาณาจักรหลักคำของเมืองน่าน ที่แม้จะเป็นการประกาศอำนาจในเขตท้องที่ของตนเองและประกาศต่อผู้ใต้ปกครองของตน แต่ทุกครั้งก็จะยืนยันความชอบธรรมของตนอยู่เสมอว่าได้รับความชอบธรรมมาจากกรุงเทพฯ

จะเห็นได้ว่า แนวความคิดเกี่ยวกับเจ้าผู้ปกครองของน่านในช่วงเวลานี้ พลิกกลับจากรูปแบบที่อาศัยความชอบธรรมจากการสนับสนุนจากพลเมืองภายในรัฐ เปลี่ยนไปเป็นการอ้างความชอบธรรมโดยแอบอิงกับกลุ่มอำนาจของรัฐที่เหนือกว่าแล้ว ทั้งนี้เป็นเพราะสถานการณ์ภายในของน่านค่อนข้างจะมั่นคงสำหรับเจ้าผู้ปกครองแล้ว การอาศัยอำนาจจากกลุ่มการเมืองภายนอกที่มีอิทธิพลมาค้าสถาภาพของตนเป็นทางเลือกที่มีความเข้มแข็งกว่าการได้รับการยกให้เป็นผู้ปกครองโดยชาวเมืองมาก การได้รับการค้าประกันโดยมหาอำนาจเป็นการลดคู่แข่งทางการเมืองทั้งภายในที่อาจเข้ามาแทรกแซง และเป็นทั้งการปิดโอกาสของกลุ่มการเมืองภายในรัฐใดๆที่อาจจะเกิดขึ้นด้วย การถูกแต่งตั้งโดยชาวเมืองถูกบังคับความ

¹ Ibid. p. 57.

² ดู อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2541). พระราชกถาเมืองน่าน ร.ศ.111 ต้นฉบับพิสดารของนายทอง เวชมะโน 63 หมู่ 2 ต.บ่อแก้ว กิ่งอำเภอนาหมื่น น่าน ใน *สืบสานอดีตอันเรืองรองของเมืองน่าน : ข้อมูลและมุมมองใหม่ทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์*. หน้า 161-174.

สำคัญไปจนไม่อาจเกิดขึ้นได้อีก ซึ่งทำให้ระบบการสืบทอดอำนาจของหลวงดีนปราศจากคู่แข่งทางการเมือง และส่งผลให้การเมืองภายในของน่านมีความมั่นคง

เสถียรภาพเบื้องต้นที่เกิดขึ้นทั้งภายในตัวเมืองน่าน รวมถึงเสถียรภาพที่เกิดขึ้นภายในดินแดนล้านนา เปิดโอกาสให้เมืองน่านมีความมั่นคงมากพอที่จะเริ่มต้นฟื้นฟูเมืองของตนเองอีกครั้ง พร้อมกับกับการฟื้นฟูสภาพของเมืองกันนั้น เจ้าผู้ปกครองของเมืองน่านนับตั้งแต่เจ้าอัครวรปัญญาเป็นต้นไปต่างก็สร้างความเข้มแข็งให้กับเมืองของตนไปด้วย การได้เป็นรัฐเอกเทศที่แยกตัวออกมาจากหัวเมืองอื่นของล้านนา และมีสิทธิในการปกครองอย่างสมบูรณ์ภายใต้ดินแดนของตนเป็นเพียงแค่ความสำเร็จเบื้องต้นของน่านเท่านั้น สิ่งที่เจ้าผู้ปกครองยุคหลังจากนี้ทำคือการประคับประครองและรักษาสถานภาพของน่านเอาไว้ให้มั่นคงต่อไป กระบวนการต่างๆที่เกิดขึ้นเพื่อยืนยันความมั่นคงของอำนาจเจ้าผู้ปกครอง ส่งเสริมสถานภาพของเมืองน่าน และจัดการดูแลความเรียบร้อยภายในเหล่านี้เองที่จะเป็นตัวปรับเปลี่ยนโฉมหน้าของน่านใหม่ และกลายเป็นมรดกมายังวัฒนธรรมของน่านในปัจจุบัน

บทสรุป

ความเป็นรัฐของน่านซึ่งถูกสลายตัวไปตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราชดีน่านและผนวกเป็นส่วนหนึ่งของล้านนา ได้กลับมาเกิดขึ้นอีกครั้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 เพราะการขาดเอกภาพในล้านนาภายใต้การปกครองของพม่า และเหตุการณ์ความวุ่นวายที่อำนาจรัฐส่วนกลางไม่สามารถให้ความช่วยเหลือได้ ส่งผลให้ ผู้ปกครองท้องถิ่นในหัวเมืองใหญ่ต่างๆทำการรวมกำลังป้องกันตนเองในลักษณะ “ชุมชน” และพัฒนาไปสู่การสร้างความชอบธรรมทางอำนาจของเจ้าเมืองจนสามารถวางรากฐานการสืบทอดอำนาจผ่านสายเลือดของตนได้ แม้ภายหลังสยามจะเข้ามามีอิทธิพลภายในพื้นที่ของล้านนา แต่ก็มีได้สลายสภาพความเป็น “ชุมชน” ต่างๆของล้านนาลง ทำให้แต่ละเมืองล้วนแล้วแต่มีสถานะเป็น “รัฐประเทศราช” ของสยามในเวลาต่อมา

ตระกูลของหลวงดีนเป็นตระกูลของเจ้าผู้ปกครองที่สามารถสร้างความชอบธรรมต่อผู้ใต้ปกครองในช่วงเวลาของความวุ่นวายได้ หลวงดีนประสบความสำเร็จในการรวบรวมอำนาจภายใน ส่งผลให้สามารถปกครองน่านได้อย่างยาวนานพอที่จะเปลี่ยนน่านให้กลายเป็นพื้นที่ทางอำนาจของตระกูลตนเพื่อส่งต่ออำนาจ และทำให้เชื้อสายของหลวงดีนกลายเป็นกลุ่มคนที่ปกครองน่านสืบต่อมา แม้ภายหลังจะมีอำนาจของรัฐขนาดใหญ่อย่างพม่าและสยามเข้ามามีอิทธิพลในล้านนา แต่อิทธิพลในน่านของคนตระกูลหลวงดีนก็เข้มแข็งมากพอที่จะทำให้รัฐขนาดใหญ่เลือกที่จะใช้คนตระกูลหลวงดีนเป็นตัวแทนในการตั้งน่านให้กลายมาเป็นพื้นที่ทางอำนาจของตนมากกว่าสถาปนาอำนาจอื่นขึ้นทดแทน

สยาม ถือเป็นหนึ่งในตัวแปรสำคัญที่ทำให้ล้านนาสามารถฟื้นฟูสถานะ รวมถึงดำรงความเป็นรัฐในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 เอาไว้ได้ เพราะการเข้ามาของสยามเป็นการเข้ามาแทนที่อำนาจของพม่าในการสร้างเสถียรภาพให้เกิดขึ้นในดินแดนล้านนารวมถึงล้านช้าง ซึ่งทำให้ล้านนาปลอดภัยจากการถูกรุกรานโดยรัฐเพื่อนบ้านใกล้เคียง แต่สยามก็ไม่ได้สร้างเอกภาพให้ล้านนาเกิดอาณาจักรแบบในสมัยราชวงศ์มังรายขึ้นอีกครั้ง ทำให้ตระกูลของหลวงดีนยังถือสิทธิในการปกครองพื้นที่ของตนเองได้อย่างเต็มที่ และไม่ต้องตกไปอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรอื่นอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต

ดังนั้นแล้ว ความเป็นรัฐของน่านจึงถือกำเนิดเริ่มต้นขึ้นได้ด้วยปัจจัยสนับสนุนจากภายนอกใหญ่ๆ สองประการ คือ การที่ดินแดนในล้านนามีเสถียรภาพแต่ขาดเอกภาพ ซึ่งส่งผลให้เจ้าผู้ปกครองเมืองน่านสามารถดำเนินกิจการภายในของตนได้อย่างเต็มที่ และอีกประการคือการเข้ามามีอำนาจของสยามในฐานะ

เจ้าประเทศราชของรัฐต่างๆที่แตกตัวออกมาจากล้านนา ซึ่งการเข้ามาของสยามคือการค้าประกันและสนับสนุนสิทธิธรรมของเจ้าผู้ปกครองน่านให้ดำรงอยู่ไว้ได้ทั้งต่อพลเมืองของน่านเองและต่อการแสดงออกทางสถานะของน่านต่อเจ้าผู้ปกครองล้านนาอื่นๆ โดยปัจจัยสนับสนุนพื้นฐานเหล่านี้จะทำให้บทบาทของน่านภายหลังช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 มีความใกล้ชิดกับสยามอย่างยิ่งและส่งผลกระทบต่อนโยบายทางการเมืองระหว่างรัฐของน่านในช่วงเวลาต่อมา

บรรณานุกรม

- คำสอนพระยามังราย : ภาคปริวรรต ลำดับที่ 11. (2519). เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชฎาพร จินชานา. (2549). การวิเคราะห์สังคมเมืองน่านจากกฎหมายอาณาจักรหลักคำ (พ.ศ.2395-2451). ปริญญาโทศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ประเสริฐ ญ นคร, แบล. (2521). มังรายศาสตร์ หรือ กฎหมายพระเจ้ามังราย. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- พงศาวดารเมืองน่าน. (2543). น่าน: วัดพญาภู.
- รัตนพร เศรษฐกุล. (2541). ประวัติศาสตร์สังคมเมืองน่านก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2442. ใน สืบสานอดีตอันรุ่งเรืองของเมืองน่าน : ข้อมูลและมุมมองใหม่ทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และชาติพันธุ์. โครงการศึกษาชนชาติไท มหาวิทยาลัยพายัพ และ ประชาคมเมืองน่าน. 47-83. เชียงใหม่ : โครงการศึกษาชนชาติไท มหาวิทยาลัยพายัพ.
- ลัดดาวัลย์ แซ่เขียว. (2545). 200 ปีมาแล้วในล้านนา. กรุงเทพฯ : โครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค ศูนย์ มานุษยวิทยาสรีนคร.
- สงวน โชติสุรัตน์. (2555). ประชุมตำนานล้านนาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี : ศรีปัญญา.
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2551). ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- สร้อยดี อ่องสกุล, ปรีวัตรและจัดทำ. (2537). พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด. เชียงใหม่ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สร้อยดี อ่องสกุล, ปรีวรรต. นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ. (2546). พื้นเมืองเชียงใหม่. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ วัยอาจ, เดวิด เค. (2547). ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุ๊ก.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2541). พระราชกถาเมืองน่าน ร.ศ.111 ต้นฉบับพิสดารของนายทอง เวชมะโน 63 หมู่ 2 ต.บ่อแก้ว กิ่งอำเภอนาหมื่น น่าน ใน ใน สืบสานอดีตอันรุ่งเรืองของเมืองน่าน : ข้อมูลและมุมมองใหม่ทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์. โครงการศึกษาชนชาติไท มหาวิทยาลัยพายัพ และ ประชาคมเมืองน่าน. 161-174. เชียงใหม่ : โครงการศึกษาชนชาติไท มหาวิทยาลัยพายัพ.
- Kang, David C. (2010). *East Asia before the west : Five centuries of trade and tribute*. New York: Columbia University Press.
- Victor Lieberman. (2003). *Strange Parallels: Southeast Asia in global context, c 800-1830; Volume 1 Integration of the Mainland*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wyatt, David K. (1994). Five Voices from Southeast Asia's past. in *The Journal of Asian Studies*, Vol. 53, No. 4 (November): 1076-1091.